

2. Антонович М. Козацький проект Василя Капніста / М. Антонович // Сьогодні і минуле. – 1939. – № 2. – С. 16-22.
3. Багалей Д. Магдебургське право в городах Левобережної Малоросії / Д. Багалей // Журнал Міністерства народного просвічення. – 1892. – № 3. – С. 1-11.
4. Багалей Д. Судьба магистратського самоуправління в малоросійських городах / Д. Багалей : [сб. статей в честь М.К. Любавського]. – СПб., 1917. – 110 с.
5. Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба. Том XII, часть 2. Черниговская губерния : [сост. подполковник Мицевич]. – СПб.: Типография Департамента Генерального штаба, 1851. – 350 с.
6. Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Текстильне виробництво : [монографія] / Т.І. Дерев'янкін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 350 с.
7. Домонтович М. Материали для географії та статистики Росії, зібрані офіцерами генерального штаба. Черниговська губернія / М. Домонтович. – СПб.: Типография Генерального Штаба, 1865. – 250 с.
8. Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева : Т.1. / Н.М. Дружинин. – М. – Ленинград : Изд. Акад. Наук СССР, 1946. – 631 с.
9. Кабузан В. М. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. / В.М. Кабузан, С.М. Троицкий // История СССР. – Т. 4. – 1971. – 620 с.
10. Кабузан В.М. Народонаселение России в XVIII – первой половине XIX в. (По материалам ревизий) / В.М. Кабузан. – М.: Мысль, 1963. – 110 с.
11. Кистяковский А. Права, по которым судится Малороссийский народ / А. Кистяковский. – К.: Тип. ген. Бруня, 1879. – 120 с.
12. Китченко О. О торговле и торговых пунктах в Малороссии / О. Китченко // Черниговские губернские ведомости. – № 50. – 1852. – С. 230-260.
13. Корвин-Пиотровский К.В. Материали для истории, этнографії та статистики Черниговской губернии / К.В. Корвин-Пиотровский. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1887. – 70 с.
14. Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы / Т.И. Лазанская. – К.: Наука, 1991. – 261 с.
15. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления. В 3 т. – Т. 1.: Полк Стародубский / А.М. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1888. – 634 с.
16. Маркевич А. Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществях в Черниговской губернии: в 4 т. / А. Маркевич // Материалы для статистики Российской империи – Т. 2. – Ч. 4. – СПб.: Скоропечатная Либермана Я.И., 1842. – 220 с.
17. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Превращение казацкой старшины в дворянство / Д. Миллер // КС. – 1897. – № 1. – С. 1-31; – № 2. – С. 118-220; – № 3. – С. 351-374; – № 4. – С. 1-47.
18. Модзалевский В. Гути на Чернігівщині / В. Модзалевский. – К.: Держвидав, 1926. – 210 с.
19. Платов Л. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии / Л. Платов. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1914. – 40 с.
20. Федоренко П. Нариси з історії вивчення Чернігівщини / П. Федоренко // Записки Чернігівського наукового товариства. – Т. 1. – Чернігів, 1931. – С. 35-150.
21. Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. VIII. Україна в першій половині XIX ст. / Ф. Ястребов. – К.: Вид-во АН УРСР, 1939. – 350 с.
22. Янсон Ю.Э. Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах / Ю.Э. Янсон. – СПб. : Книжный магазин А.Ф. Цинзерлинга, 1881. – 70 с.

Любич А.А. Историкография социально-экономического положения Черниговщины первой половины XIX в.

В статье на основании изучения и анализа многих монографических исследований и научных статей XIX-XX столетий, посвященных социально-экономическому положению Черниговщины первой половины XIX в., проведена их историографическая систематизация и оценка, раскрыты основные взгляды историков относительно проблемы развития региона. Обращено внимание на изменения взглядов на проблему на протяжении двух столетий.

Ключевые слова: Черниговщина, историография, историческая школа, исследование, социально-экономическое положение, слои населения.

Liubych O.A. Historiography of social and economic situation in Chernihiv region in the first half of the XIX-th century

On the basis of studies and analysis of many monographic researches and scientific articles of the XIX-th and XX-th centuries dedicated to the social and economic situation in Chernihiv region in the first half of the XIX-th century the article makes their historiographical systematization and estimation, gives the principal views of historians as to the region development problems. The article concentrates its attention upon views changes within 200 years.

Key words: Chernihiv region, historiography, historic school, investigation, social and economic situation, population status.

15.03.2013 p.

УДК 94(477):911.374.8«18»

Н.О. Барабан

ДВОРЯНСЬКІ САДИБНІ КОМПЛЕКСИ ДУНАЄЦЬ ТА ЯРОСЛАВЕЦЬ ЗА СПОМИНАМИ М.А. МАРКЕВИЧА

У статті автобіографічні записки М.А. Маркевича розглядаються як важливе джерело до реконструкції історико-культурних біографій садибних комплексів представників козацько-старшинських родів Скоропадських (Дунаєць) і Кочубеїв (Ярославець).

Ключові слова: М.А. Маркевич, автобіографічні записки, маєток Дунаєць, маєток Ярославець.

Феномен дворянських маєтків/садиб Лівобережжя України та специфіка їх повсякденного буття як своєрідних культурних, економічних, освітніх і виховних осередків у XIX столітті привертала й привертають увагу багатьох науковців-гуманітаріїв. Фактично садибні комплекси ставали «родовими гніздами» – своєрідним світом почуттів: любові, дружби, сімейної симпатії. Кожен володар маєтку/садиби, залежно від фінансових статків, власних уявлень про щастя й творчих здібностей, будував свій ідеальний світ, у якому поєднувались розважальна й господарська функції. Знані дослідники звертають увагу на важливість використання при реконструкції історико-культурної біографії сільських садибних

помешкань української еліти блоку мемуаристики, передусім особових родових спогадів [2]. Тому, досліджуючи історію маєтків родин Скоропадських і Кочубеїв на території Глухівщини на початку XIX ст., доречно звернутись до спогадів М.А. Маркевича, який мав кривно-родинні зв'язки з цими козацько-старшинськими кланами, часто в дитинстві й дорослому віці відвідував Дунаєць та Ярославець.

Історик, етнограф, фольклорист, архівіст, поет і перекладач, музикант і композитор Микола Андрійович Маркевич (1804-1860 рр.) залишив по собі багатий епістолярій, а також значну кількість щоденників та мемуарів. На цінність еґо-матеріалів М.А. Маркевича звертала увагу дослідниця його біографії Є.М. Косачевська, оскільки цей блок особистих документів створювався ним протягом всього свідомого життя й відрізнявся надзвичайною жвавістю вражень, яскравістю діалогів і т. ін. [4, 21]. Сам Маркевич пояснював історію створення щоденниково-мемуарних документів тим, що «...Еще до Петербурга, на Лапинцах, Павел Павлович Белецкий-Носенко приучил нас писать ежедневно записки о том, что случилось с нами и вокруг нас» [6, арк. 5].

Джерельним підґрунтям цієї статті є «Автобіографічні записки» Миколи Андрійовича, датовані 1845 р., проте, створені на основі щоденних записів у дитячі роки, вони фактично охоплюють період його життя від народження до вересня 1817 р. [5]. Зважаючи на той факт, що чистовий варіант записів був укладений через понад тридцять років після описуваних подій, необхідно ставитися до представлення деяких фактів критично, але загалом запискам притаманна відвертість у поданні автобіографічної інформації, у характеристиці рідних і їх оточення, у подачі матеріалу про повсякденне буття представників аристократії Чернігово-Сіверщини та Полтавщини на початку XIX ст. З-поміж відвіданих у дитинстві маєтків батьків і представників родинного кола на території Чернігівської та Полтавської губерній, Маркевич виокремлює садибні комплекси Дунаєць і Ярославець Глухівського повіту. Письмові описи супроводжуються схемами-зарисовками розташування приміщень у вище згадуваних садибах рідних, що були зроблені Миколою Андрійовичем на полях автобіографічних записок [5, арк. 80, 85 зв.].

Маєток Дунаєць перебував у власності родини Скоропадських, з якою Марковичі-Маркевичі поріднилися через шлюб Пульхерії Іванівни Маркович із майором Михайлом Яковичем Скоропадським. Микола Андрійович згадував, що тітка пішла за «...человека доброго, благородного, честного, простаго, но умного, хорошаго хозяина, котораго батюшка называл одним из лучших своих друзей... Он был сорок лет старее жены, но бодр, здоров и силен необыкновенно... Жил в Дунайце в пяти верстах от Полошек» [5, арк. 14 зв.]. На початку XIX ст. в цій садибі мешкала

тітка Пульхерія Іванівна зі своїми дітьми. Саме тут 26 січня 1804 р. в родині надвірного радника Андрія Івановича Маркевича й Анастасії Василівни (у дівочтві Гудович) народився автор спогадів.

Микола Андрійович у споминах зазначає, що «...преlestное местоположение Дунайца сильно подействовало на мою душу. Пассика и овраг Довжик; этот исторический овраг, где сын гетьмана Самуиловича укрывался с своею невестою княжною Четвертинскою, от преследований Мазепы; растительность, живые воды, вид на Глухов – очаровательны. Урочище «Машина» за садом, где мы детьми купались в виду глуховских церквей и тенистаго Дунаевского сада, все это врезалось навеки в моей памяти» [5, арк. 47 зв.].

Загалом дунаєцький садибний комплекс мав значні розміри й складався з господарського будинку з садом, церкви та безлічі господарських будівель. Описуючи будинок у Дунайці, М.А. Маркевич писав: «Дом был просторный, но странной наружности, с нелепыми притязаниями на архитектуру. Не в один этаж, не в два и не в три. Но нижний был хорош и комнаты имели хороший размер. Зал шестнадцать квадратных аршин в два света с хорами. На хорах комната особенная для учителя; над залой ещё четыре комнаты назначенные для гостей, но употребленные для кладовых. К столовой после была пристроена обширная, прелестная шести угольная комната в роде зимнего сада, обделанная в виде грота, с дорожками, дерном и уставленная множеством прелестных растений. Идея Ассинга, на этот раз удачная» [5, арк. 80] (Фото № 1).

У спогадах відсутні описи інтер'єрів, однак зустрічається деяка інформація про меблі та коштовні прикраси: «Во второй мой приезд в Дунаец я увидел необыкновенные в то время мебели: лакированные. Их привезла тетушка из Москвы. Как теперь вижу стол желтый с черным... Тетушка привезла также из Москвы бронзы для комнат и я ими любовался» [5, арк. 87].

За будинком був великий сад у французькому стилі, однак згодом він був перетворений Ассінгом на англійський сад. Тут розташовувались і побутові будівлі (кухня, лазня, гостьові спальні), й оранжереї. У північній частині джерело перетворили на невеличкий водоспад. Нижче по джерелу, за садом, побудували греблю й млин – це урочище називали Машиною. Неподалік від саду перебував цегляний завод [5, арк. 80].

Особливу увагу автор спогадів приділяє опису кам'яної маєткової комори, побудованої ще Яковом Михайловичем Скоропадським, тестем Пульхерії Іванівни. Споруда виступи, контрфорси, балкони; передня частина оформлена в готичному стилі з великими дверима до погребу; у три поверхи, на куполі з альтанкою, на альтанці – великий мідний лев з гербом Скоропадських у лапах [5, арк. 79].

Неподалік від комори, справа від будинку, містилась кам'яна церква. Господарі маєтку та їх поважні гості під час служби зазвичай стояли обличчям до олтаря, по правий бік від входу, на амвоні, який було відділено від іншої частини церкви металевими ґратами [5, арк. 79 зворот].

В одному ряду з коморою під прямим кутом від будинку розташовувався людський флігель, надзвичайно великий за розмірами, оскільки майже всі дворові розміщувались у ньому. Раніше, до побудови великого будинку, у флігелі проживала родина господарів. Напроти цієї будівлі за церквою містились кам'яні конюшні та каретний сарай. Від флігеля до каретного сараю протягнулась мурована огорожа [5, арк. 79-80].

Загальна атмосфера в маєтку була не настільки благодатною, як у Ярославці в Кочубеїв, і це змусило М.А. Маркевича зробити такий запис: «...мрачное семейство тетки моей, в Дунайцах, по временам оживленное наездами жителей полошковских и ярославцевских; своя музыка; оранжереи; сады» [6, арк. 40]. За згадками Миколи Маркевича, його рідна тітка мала дуже складний характер, її «...недоверчивость, непреклонность, неистовая пылкость, гордость, грубость, всё это составило страшную смесь. Вечно кипящая, пылающая она из Дунайца сделала Гросвильское аббатство. Не уважая никого она всех людей считает подкупными, благотворит чтоб подкупить на подлые поступки и смеется подкупленным в глаза. Ей случалось Бога бранить с презрением когда чтонибудь было не по ней» [5, арк. 12].

У Миколи Андрійовича були особливі почуття до дунаєцького маєтку, оскільки він народився в ньому й часто бував у дитинстві. Найімовірніше, саме це вплинуло на його бажання виступити меценатом побудови в садибному комплексі величного мурованого храму Георгія Побідоносця, спорудження якого тривало шість років з 1824 по 1830 р. Нині громада с. Дунаєць намагається реставрувати церкву й відновити в ній службу.

Село Ярославець було засноване в першій половині XVII ст. й належало польському шляхтичу Ярославському. З 1648 р., за Богдана Хмельницького та наступних гетьманів, перебувало «в диспозиції військовій». За гетьманування Івана Самойловича село перейшло у володіння чернігівського полковника Якова Лизогуба [3, 384-385]. За універсалом Івана Мазепи від 30 листопада 1687 р., с. Ярославець Глухівського повіту разом з іншими маєтностями було передане у володіння на той момент генеральному писарю Василю Леонтійовичу Кочубею, який сприяв приходу гетьмана до булави [7, т. 2, с. 525]. Після страти В. Л. Кочубея та відомих подій, пов'язаних із переходом І. Мазепи на бік шведів, родина Кочубея (його вдова й сини) отримала 15 грудня 1708 р. спочатку універсал від Івана Скоропадського, а згодом і царську грамоту від Петра I (за 1710 р.) на

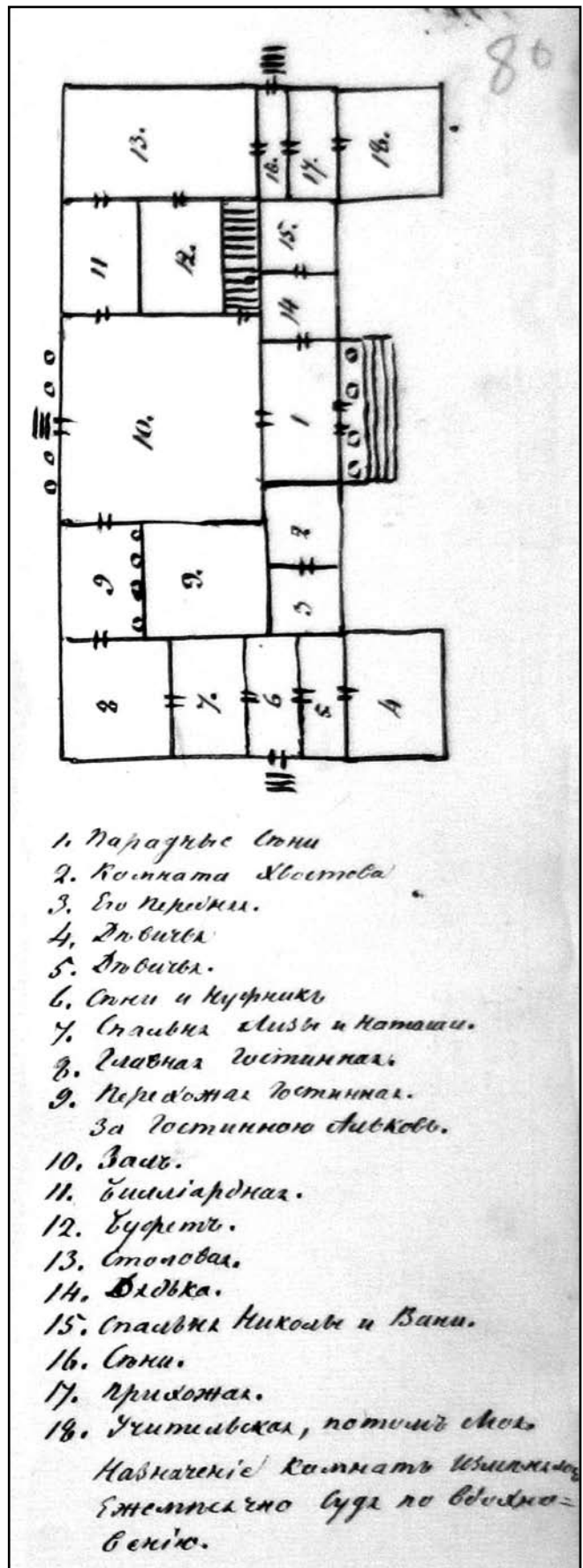

Фото № 1. Схема розташування кімнат у господарському будинку у Дунайці

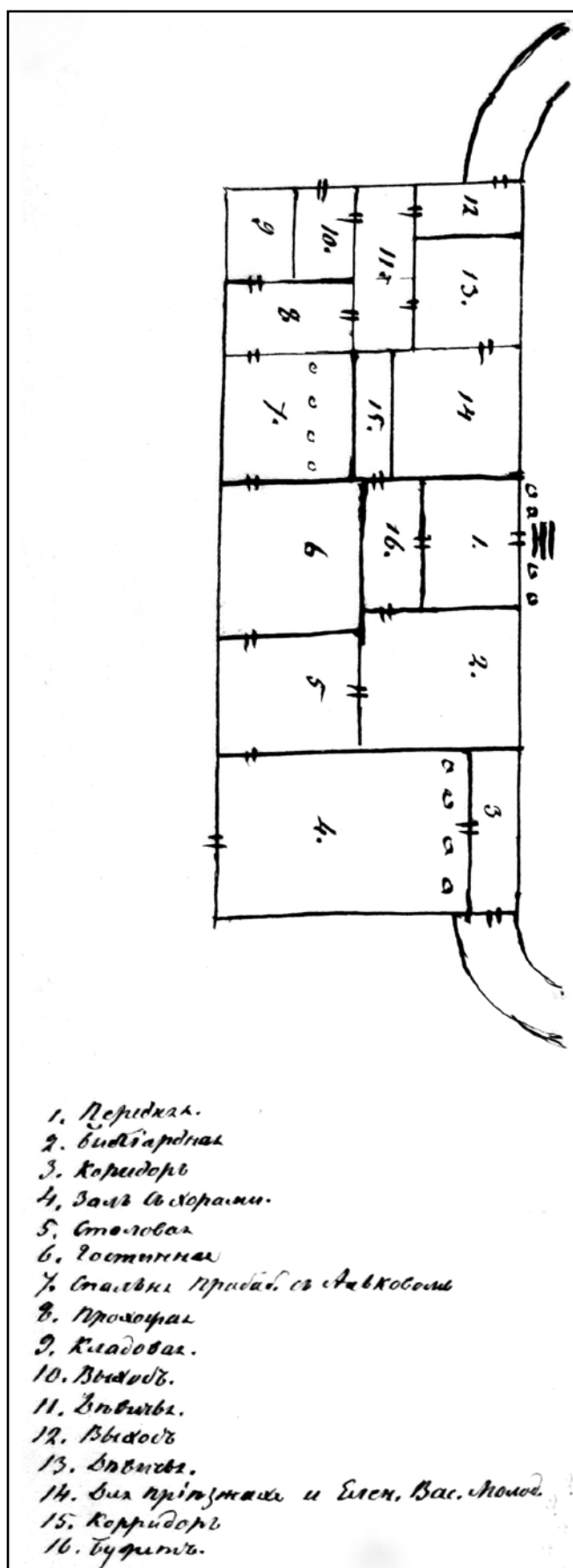

Фото № 2. Схема розташування кімнат у господарському будинку в Ярославці

повернення у володіння всіх попередніх маєтностей (в тому числі й с. Ярославець) [7, 528].

У роботі В. Вечерського зазначається, що наприкінці XVIII ст. повз садибу й парк пролягав поштовий тракт із Глухова на Полтавщину. У 1781 р., за володіння підкоморного Василя Васильовича Кочубея, у садибі був регулярний сад з оранжереєю, дерев'яний панський будинок на 15 покоїв на мурованому напівпідвальному поверсі, а також муровані служби на 10 покоїв. Тут же розташовувалась домово Благовіщенська церква, збудована В. Кочубеєм у 1757 р. [3, 385].

На початку XIX ст. Ярославський будинок був значним за розмірами, але в ньому проживала лише прабабуся Миколи Маркевича – Марфа Дем'янівна Кочубей, у дівочтві Оболонська (1734-1815 рр.). Про неї Микола Андрійович писав, що «это лицо достойное внимания, тип старинной, знатной и богатой малороссиянки; с подобострастием и религиозною любовью окружала её бесчисленная толпа родных, соседей, посторонних, благодетельствованных и слуг... Жизнь её была исполнена благодеяний; она говорила по малороссийски, но этот язык в её устах был исполнен то разума, то остроумия» [5, арк. 14 зв.-15].

Після перебудови напівциркулярні коридори поєднали із флігелями, де зліва розмішувались рідні й близькі, справа – кухня та слуги (Фото № 2). Біля брами містились два кам'яні флігелі в ряд з великими флігелями. За лівим великим флігелем розмішувались будівлі для гостей, дівчат-вихованок і дворових людей. Згодом кількість додаткових будівель періодично збільшувалась сином Марфи Дем'янівни Дем'яном Васильовичем Кочубеєм. За центральним двором побудували муровану церкву; у саду розмішувались флігель-хатинка, пральня, оранжерея й теплиці. Крім вище зазначених будівель, у маєтку були лікарня, музична школа, конюшні, сараї. Усе це нагадувало своєрідне «боярське містечко», оточене давнім затишним садом. Зліва сад омивало чисте озеро, за яким починалося село [5, арк. 85 зв.].

Господиня Ярославського маєтку була дуже гостинною й вела спосіб життя, притаманний багатьом заможним малоросійським дворянам на межі XVIII–XIX століть. Її правнук згадував, що «...Ярославец был посещаем не соседями, соседними губерниями; глуховчане не посещали Ярославец – они там почти жили» [5, арк. 16]. Будинок завжди був заповнений гістьми й тими, хто там проживав; за обідній стіл зазвичай сідало не менше п'ятдесяти осіб. Причому простота в прийомі, патріархальність в усьому характеризували господиню Ярославеця; ані багатству, ані чинам вона не надавала переваги [5, арк. 15, 16]. У своїх спогадах М.А. Маркевич також зазначав, що «...в Ярославец всегда воспитывалось множество девиц, дворянок бедных, побольшей части дальних родственниц Оболонских и Кочубеев, и побольшей части незавидных собой; офицеры также почти

всегда жили в Ярославце, где балы сливались в один нескончаемый» [5, арк. 84 зв.]. Миколі Андрійовичу цей масток початку XIX ст. назавжди запам'ятався як «...веселый, пленительный Ярославец, бабка моя, тетка, по временам Петербургские гости, оркестр музыкантов, гулянья, обеды, танцы, и целое общество жильцов разнообразящих дни» [6, арк. 40].

У своєму дослідженні, присвяченому історії маєтку Кочубеїв – Ярославцю, красзнавець І. Білик зазначає, що вже на 1840-і роки він був перетворений на передове господарство, яке складалося з чотирьох економік: в с. Ярославець, хуторах Ретик, Покровське, Степове. Сільськогосподарський напрям розвитку маєтку поєднувався з розвитком новітніх виробництв. Так, у 1842 р. в Ретику побудували паперову фабрику, яка конкурувала з іншими передовими російськими паперовими фабриками. У спогадах Микола Андрійович зазначає, що «...машины все привезены из Лондона и Манчестера, фабрика стала первою в империи, не исключая и Петергофской» [5, арк. 21].

Досьогодні в с. Ярославець Кролевецького району Сумської області зберігся лише один флігель, що на думку В. Вечерського, є рідкісним уцілілим на Лівобережній Україні зразком дерев'яної садибної будівлі середини XIX століття [3, 386]. Флігель, ймовірно, було побудовано Дем'яном Васильовичем Кочубеєм, який володів садибою в середині XIX ст. Одноповерховий флігель на цегляному напівпідвалі стоїть на галявині посеред ландшафтного парку, що обіймає площу 8,0 га на високому пагорбі уздовж озера Реть, з якого витікає однойменна річка (лівий доплив р. Десни). Парк, хоч і втратив частково первісну композицію, просторово відокремлений від сільської забудови. Його оточує напівзруйнований мур [3, 384].

Таким чином, уведення в науковий обіг раніше неопублікованих автобіографічних записок М.А. Маркевича дозволяє розширити коло джерел з історії маєтків/садиб представників козацько-старшинських родів Скоропадських (Дунаець) та Кочубеїв (Ярославець) на території Глухівщини й може бути використане для реконструювання історико-культурних біографій вищезазначених садибних комплексів.

Посилання

1. Білик І.Ю. Кочубеї у Ярославці: XIX століття / І. Ю. Білик // Збереження історико-культурних надбань Сіверщини (Матеріали третьої науково-практичної конференції). – Глухів: РВВГДПУ, 2004. – 170 с. – С. 93–97.
2. Будзар М. До проблеми реконструкції культурної історії дворянської садиби за родовими спогадами (садиба Кантакузіних-Сперанських на Полтавщині) / М. Будзар // Література та культура Полісся. – 2011. – Вип. 62. – www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2011_62/teor/t_2.pdf.
3. Вечерський В.В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація / В.В. Вечерський – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
4. Косачевская Е.М. Н.А. Маркевич (1804–1860) / Е.М. Косачевская. – Л.: Изд-во Ленинградского университета,

1987. – 286 с.

5. Маркевич Н.А. Автобиографические записки. Автограф. 1845. – Рукописный отдел Института русской литературы Российской Академии наук, ф. 488, оп. 1, д. 38, 136 л.

6. Маркевич Н.А. Записки (начало отсутствует) 1817-1820. Автограф. – Рукописный отдел Института русской литературы Российской Академии наук, ф. 488, оп. 1, д. 82, 107 л.

7. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник Т. 2 / Предисл. авт. – К.: Изд. авт. тип. Т-ва Г.Л. Фронкевича и Ко, 1908-1914.

Барабаш Н.А. Дворянские усадебные комплексы Дунаец и Ярославец по воспоминаниям Н.А. Маркевича

В статье автобиографические записки Н.А. Маркевич рассматриваются как важный источник для реконструкции историко-культурных биографий усадебных комплексов представителей казацко-старшинских родов Скоропадских (Дунаец) и Кочубеев (Ярославец).

Ключевые слова: Н.А. Маркевич, автобиографические записки, имение Дунаец, имение Ярославец.

Barabash N.O. Farmstead complexes of Dunaiets and Yaroslavets on N. Markevich's memories

In article N. Markevich's autobiographical notes are considered as an important source for reconstruction of historical and cultural biographies of farmstead complexes of representatives kazatsko-starshinskih dynasties Skoropadsky (Dunaiets) and Kochubey (Yaroslavets).

Key words: N. Markevich, autobiographical notes, a mansion of Dunaiets, a mansion of Yaroslavets.

15.03.2013 р.

УДК 94 (477.51) «1825/1892»

Н.В. Дробязко

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ГОСПОДАРЯ БАТУРИНСЬКОЇ САДИБИ П.А. КОЧУБЕЯ

В даній роботі розкривається життя та діяльність П.А. Кочубея на основі історичних джерел.

Ключові слова: Петро Аркадійович Кочубей, викладач, парк, музей, мінералог, господар.

Петро Аркадійович Кочубей – один із представників дворянського та князівського роду Кочубеїв, які протягом декількох століть були господарями численних маєтків в Україні, серед яких і батуриńska садиба. Саме про Петра Аркадійовича, якому певний час належав батуриński масток, і піде мова в нашому дослідженні.

Його батько, Аркадій Васильович (1790-1878 рр.), обіймав важливі державні посади: губернатора Орловської губернії (1830-1837 рр.), сенатора (1842 р.), дійсного таємного радника (1856 р.). У 1824 р. він одружується з княгинею Софією Миколаївною В'яземською (1798-1834 рр.) і як посаг за дружиною отримує у володіння с. Згурівку, що стає центральною садибою його навколишніх